

УДК 343.9

І. Г. Куц

кандидат юридичних наук,
експерт відділу правового забезпечення проєктів,
міжнародних операцій та складних угод
юридичного управління АТ «АЛЬФА-БАНК»

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх, виступаючи в якості одного з найбільш важливих показників криміногенної обстановки в країні, протягом тривалого часу привертає увагу як вчених, так і практиків. Такий інтерес не є випадковим, оскільки на підростаюче покоління суспільство покладає надії, пов'язані з подальшим розвитком України. Більш того, для підлітків, які в неповнолітньому віці вчиняють правопорушення, в подальшому виправлення часто представляє істотні труднощі, і, як наслідок, зазначені підлітки стають так званим «резервом» для рецидивної злочинності. Зважаючи на це, сучасний стан злочинності неповнолітніх доцільно визнати відображенням злочинності майбутнього, відповідно, тенденції даної злочинності слід розглядати в якості безпосередньої загрози безпеці суспільства і держави в цілому.

Стан дослідження. Над проблемою вивчення особливостей злочинності серед працювали такі українські вчені та практики, як: В.В. Голіни, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, В.І. Шакуна та багатьох інших вчених, які провели аналіз проблем злочинності неповнолітніх та визначили окремі шляхи їх попередження та подолання. У вказаних роботах, зокрема, розкрито сучасний стан правопорушень неповнолітніх в Україні, проаналізовано причини правопорушень неповнолітніх у сучасних умовах та визначено основні напрями роботи різних соціальних інститутів щодо їх запобігання. Проте, ціла низка важливих питань, пов'язаних із протидією втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність, залишилася поза увагою науковців.

Метою статті є характеристика рецидивної злочинності неповнолітніх та розгляд окремих труднощів, пов'язаних з виявленням причин втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Виклад основного матеріалу. *Злочинність неповнолітніх* – це своєрідний індикатор соціальної злочинності в сучасному суспільстві. Неповнолітні є вразливими і сприйнятливими до негативних впливів, що часто призводить до психологічних травм. У підлітків не сформовані особисті якості, які б їх стримували від необдуманих вчинків. Відповідно, щодо неповнолітніх правопорушників більш виправданним є не кримінальне покарання,

навіть, якщо воно не пов'язане з позбавленням волі, а інші заходи кримінально-правового характеру спрямовані на формування у них законослухняної поведінки.

Проблемі впливу заходів кримінально-правового характеру на неповнолітніх правопорушників приділяється багато уваги у суспільстві, проте, це не приводить до кардинальних змін. Неповнолітні вчиняють найчастіше злочини невеликої і середньої тяжкості, пов'язані з вживанням наркотиків і насильством. Рівень злочинності серед неповнолітніх, зокрема стосовно злочинів невеликої та середньої тяжкості, пов'язані зі вживанням наркотиків, насильством, проблемами дитячої поведінки, може бути значно знижений шляхом виховного впливу з боку сім'ї, школи, дитячих установ, що позбавить необхідності притягнення неповнолітніх правопорушників до процедури карального правосуддя.

Особи, які вчиняють протиправні дії у ранньому віці, пізніше, як правило, значно важче піддаються виправленню і в результаті складають основний резерв для дорослої та рецидивної злочинності. І навпаки, найбільш раннє виявлення та своєчасне прийняття необхідних профілактичних заходів до підлітків, які вчиняють перші правопорушення, що не становлять собою велику суспільну небезпеку, в значній мірі, дозволяють не допустити формування у цих осіб стійкої спрямованості на вчинення в подальшому злочинів.

Зростання масштабів рецидивної злочинності серед неповнолітніх усе частіше привертає увагу суспільства, оскільки більшість населення (близько 60%) вважають рецидивну злочинність серед неповнолітніх більш небезпечною, ніж «дорослу» злочинність. Згідно з даними Державного департаменту України з питань виконання покарань загальна чисельність засуджених та осіб, узятих під варту, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах із початку року збільшилась на 1,2%, або на 1770 осіб, більшість із них – неповнолітні.

Чималі вади є і в роботі правоохоронних органів по профілактиці злочинності неповнолітніх. Інколи безпідставний лібералізм, своєрідну данину моді виявляють органи досудового розслідування, які не застосовують запобіжний захід у вигляді тримання під вартою під час розслідування

злочинів серед неповнолітніх які вчинили тяжкі і неодноразові злочини, і ті судді, які виносять невинуватого м'які вироки, де покарання не пов'язане з позбавленням волі, коли це явно потрібно. Звичайно, треба бути досить обережними при вирішенні питання про позбавлення волі неповнолітнього, але ж відомо, що деякі злочинці-підлітки не менш небезпечні для суспільства, ніж їх дорослі «колеги». Цілком імовірно, що особа, після перебування в місцях позбавлення волі продовжує дотримуватися норм, звичаїв і традицій тюремного світу й злочинного способу життя. За відсутності соціального контролю та підтримки держави й суспільства спостерігається збільшення чисельності молодих засуджених та частки рецидиву злочинів серед неповнолітніх.

Таким чином, ізольованість людини від нормального суспільства об'єктивно призводить до криміногенних наслідків, зокрема до рецидиву злочинів.

На підставі зазначеного, рецидивну злочинність серед неповнолітніх на нашу думку, слід розглядати як: 1) специфічну структурну частину всієї злочинності; 2) самостійне негативне явище, яке змінюється завдяки розвитку і змінам в суспільстві; 3) комплексну кримінологічну проблему.

Такий підхід до розуміння й оцінки злочинності неповнолітніх ґрунтується на знаннях про облік юридичних, кримінологічних і соціологічних підстав.

Відповідно до ст. 34 Кримінального кодексу України рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин [1]. Слід зазначити, що рецидив – це повторність злочинів, пов'язана із засудженням за попередній злочин, тому йому властиві ознаки, характерні також для повторності. У Кримінальному кодексі України поняття рецидиву пов'язується з повторністю винятково умисних злочинів. Вчинення після скоєння умисного злочину одного чи декількох необережних або, навпаки, вчинення після одного (чи декількох) необережних злочинів нового умисного злочину рецидиву не створюють. Подібні випадки завжди складають сукупність злочинів [1]. Також рецидив має таку лише йому властиву ознаку, що відрізняє його від фактичної повторності, як судимість.

В юридичній літературі виділяють кримінально-правовий (легальний), кримінологічний (фактичний) і пенітенціарний рецидив [10].

На нашу думку слід виділяти такі підстави рецидивної злочинності серед неповнолітніх:

- особливості правового становища;
- особливе соціальне становище в структурі суспільства неповнолітніх;
- з досягненням повноліття не закінчується становлення особистості і особа продовжує займати специфічне соціальне становище в суспільстві.

Ми переконані, що зазначені обставини важливо враховувати при розробці заходів профілактики з зазначеним видом злочинності.

Майже кожний тринадцятий (7,8%) закінчений розслідуванням злочин скоєно – неповнолітніми або за їх співучасті [7].

Важливо мати на увазі також антигромадські вчинки "малолітніх" (осіб, які не досягли 14 років), багато в чому визначають перспективи злочинності неповнолітніх.

На наш погляд характерними рисами рецидивної злочинності серед неповнолітніх є:

- специфічна "підліткова" мотивація поведінки (мотиви солідарності, самоствердження в своїх очах і в очах членів групи підлітків) в поєднанні з груповою залежністю і віковим легковажністю;
- злочинність носить дозвільний характер, а не побутовий або професійний, як у дорослих;
- групова згуртованість неповнолітніх за рахунок механізму наслідування і помилкового почуття товариства;
- масове залучення неповнолітніх в структуру організованої та економічної злочинності;
- зростання корисливої спрямованості злочинності неповнолітніх внаслідок економічних труднощів, втрати перспектив збереження звичних побутових умов;
- наближення структури злочинності неповнолітніх до структури злочинності дорослих (поширюються нові види злочинів:
 - торгівля зброєю, наркотиками, викрадення дітей, рекет у своєму середовищі);
 - високий рівень латентності і ін.

Вибіркові дослідження свідчать, що половину всіх суспільно небезпечних й інших асоціальних діянь як у цілому, так і практично по всіх складах, що враховують окремо, неповнолітні роблять у віці до 16 років. Кожне четверте правопорушення вчиняють особи, що не досягли 14-літнього віку. Тільки в частині вживання спиртних напоїв 16-17-літні займають домінуюче положення серед всіх підлітків, виявлених по цій підставі.

Серед злочинців найбільша питома вага (36-40%) всієї сукупності вчинених злочинів становлять особи у віці 16 років. Максимальна питома вага цієї вікової групи відзначений майже по всіх складах злочинів. Виключення зафіксовані по крадіжках державного або колективного майна, розкраданням вогнепальної зброї та боєприпасів, де домінують 14-літні, а також по викраденнях автомоботозасобів, де явно переважають 17-літні особи.

Протягом ряду років відзначається ріст питомої ваги серед неповнолітніх 14-15-літніх злочинців з 19% у період з 2010 до 2014 рр. до 29% у період з 2014 по 2018 рр. По таких видах злочинів, як зґвалтування, грабежі, крадіжки особистого майна, неповнолітніми відбувається кожен третій-четвертий злочин [6].

У структурі злочинів й інших суспільно небезпечних діянь, вчинених неповнолітніми всіх без винятку вікових груп, найбільшу питому вагу становлять різного роду розкрадання. Це особливо ставиться до 11-13-літніх, але характерно й для підлітків більше старшого віку. У віці 14-16 років все більша вага здобуває вживання спиртних напоїв. В 17-літніх у структурі злочинних діянь істотно виділяється по питомій вазі хуліганство [11].

Характеристика злочинності різних по роду занять соціальних груп неповнолітніх дозволили нам виділити істотні розходження злочинної активності контингентів неповнолітніх, залежно від їхнього роду занять. По ступені цієї активності всі вони рік у рік шикуються у певному порядку: непрацюючі та ті що ніде не навчаються – працюючі – учні загальноосвітніх шкіл – учні технікумів, ліцеїв і студенти вищих навчальних закладів. Судячи з розрахунків, така констатація вірна й на сьогоднішній день. Однак на наш погляд є ряд обставин, що дозволяють відзначити деякі нові тенденції.

Протягом ряду років іде процес помітного зближення майже всіх (за винятком непрацюючих та осіб які не навчаються) категорій неповнолітніх за рівнем активності, що проявляється ними, у вчиненні злочинів. Причому, із кримінологічної точки зору, особливо важливий той факт, що зближення різних контингентів правопорушників відбувалося в основному через зростання числа злочинних проявів, зафіксованих статистикою стосовно до таким раніше благополучним групам, як учні технікумів, студенти вузів, школярі. Учні ПТУ й працюючі в сукупності протягом тривалого періоду становлять 50-59% у загальній структурі неповнолітніх злочинців і приблизно 23-25% – у відповідній групі населення країни. За даними за 2018 р. серед неповнолітніх, що вчинили злочини, 21% склали школярі, 22% – учні профтехучилищ, 24% – працюючі, 23% – непрацюючі або ті що не навчаються [11].

Аналіз особи неповнолітнього злочинця дозволяє нам виділити й певні особливості. Для всіх або майже всіх неповнолітніх, що встали на злочинний шлях, вибір такого варіанта поведінки безпосередньо або в остаточному підсумку пов'язаний з особистісними деформаціями.

В абсолютній більшості на нашу думку, неповнолітні злочинці – це особи, що володіють звичками, схильностями, стійкими стереотипами антигромадської поведінки. Випадково вчиняють злочини з них одиниці. Для інших характерні:

1. постійна демонстрація зневаги до норм загальноприйнятої поведінки (лихослів'я, поява в нетверезому вигляді, приставання до громадян, псування громадського майна й т.д.);

2. породження негативних звичаїв і традицій, пристрасть до спиртних напоїв, до наркотиків, участь в азартних іграх;

3. жебрацтво, систематичні втечі з будинку, навчально-виховних та інших установ;

4. ранні полові зв'язки, полова розбещеність;

5. систематичний прояв, у тому числі й у безконфліктних ситуаціях, злостивості, мстивості, брутальності, актів насильницької поведінки;

6. штучне створення конфліктних ситуацій, постійні сварки в сім'ї, тероризування батьків та інших членів сім'ї;

7. культивування ворожнечі до інших груп неповнолітніх, що відрізняються успіхами в навчанні, дисциплінованою поведінкою;

8. звичка до присвоєння всього, що погано лежить, що можна безкарно відняти в слабкого.

Особливого кримінологічного значення набуває й віктимологічний аспект щодо жіночої молоді, схильної до вживання спиртних напоїв і аморального способу життя в цілому. Результати дослідження підтверджують, що на момент злочину 28,0 % потерпілих перебували у стані алкогольного сп'яніння. Понад 22,6 % потерпілих перед згвалтуванням спільно із винним проводили дозвілля і розпивали спиртні напої; 10,6 % вживали алкогольні напої раніше. Саме рання профілактика віктимної поведінки осіб жіночої статі набуває особливого значення. Проте, сам факт віктимної поведінки не виключає кримінальної відповідальності за згвалтування, механізмом якого є злочинне насильство [4].

Кримінологи, соціологи, психологи пов'язують вчинення неповнолітніми правопорушень з особливостями пережитого ними періоду становлення особистості. Результати дослідження різних вчених пояснюють кримінальні схильності неповнолітніх різними причинами: від фізичних і психічних аномалій до розвалу сім'ї і падіння загальної культури [11].

Користь, в тому числі з причини бідності та безпритульності, корислива агресія, сексуальна агресія, хуліганська мотивація – найбільш поширені причини злочинності неповнолітніх.

З криміногенних умов найбільш значущими є безпритульність, безконтрольність, сімейне неблагополуччя, безробіття, відсутність або слабкість ранньої профілактики.

Попередження злочинності неповнолітніх має дві головні особливості: велику роль загальносоціальної системи профілактики та раннього попередження правопорушень.

До загальносоціальної профілактики рецидивної злочинності серед неповнолітніх слід віднести такі заходи: прийняття Закону про молодь, вирішення проблеми насильства в сім'ї, бездоглядності та безпритульності дітей в маргінальних сім'ях, матеріальне забезпечення дитячого спорту і дозвілля і т.п. А також посилення морально-духовної індивідуальної роботи з важкими підлітками, виховання в дітях духу колективізму,

традицій спільності, почуттів співчуття, справедливості, допомоги літнім, посилення профілактичної роботи із дітьми з девіантною поведінкою та тими хто страждає на психічні аномалії, припинення пропаганди культу насильства сексуально-го збочення, всюдозволеності тощо.

Спеціальні заходи попередження злочинності серед неповнолітніх здійснюють органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які забезпечують їх соціальний захист і профілактику правопорушень, які керуються нормативними документами відомчого характеру. Вживаються заходи щодо істотної зміни роботи з неповнолітніми злочинцями в умовах виховних колоній. Попередження злочинності неповнолітніх – проблема, вирішення якої слід розглядати як комплексну програму всього суспільства.

Зниження підліткової та молодіжної злочинності можна домогтися спільними зусиллями органів освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів та громадських організацій. Перспективно таке явище в формуванні підліткової психології, як участь церкви в підтримці важких підлітків і в роботі з вихованцями в виховних колоніях.

Висновки. Проведений аналіз рецидивної злочинності серед неповнолітніх продовжує представляти собою серйозну проблему для сучасного суспільства. Вона є одним з показників криміногенної обстановки в Україні. В результаті здійснення підлітками злочинних діянь, шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам заподіюється не менше, аніж від посягань «дорослої» злочинності. До того ж, злочинні посягання підлітків, мало чим відрізняються від злочинів, вчинених повнолітніми особами: їм так само, як і повнолітнім злочинцям властиві жорстокість і насильство. Сприяє рецидивній злочинності серед неповнолітніх різноманіття форм девіантної поведінки, до яких відноситься пияцтво, алкоголізм (частіше – пивний), наркоманія, бродяжництво, жебрацтво. Відзначається зростання злочинів, вчинених неповнолітніми як чоловічої, так і жіночої статі.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (редакція діє від 26.02.2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>;
2. Закон України «Про органи та служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 року.
3. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность. Лановенко И.П., Барило Т.С., Бурчак Ф.Г. и др. – Киев. 1986.
4. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку // Право України. – 1999. – № 7. – С. 93–97.
5. Гоголева Л.Л., Женунтий В.И., Цибуленко Т.Д. Вовлечение несовершеннолетних в преступную

деятельность: Виктимологический аспект. Учебное пособие. – К.: КВШ МВД, 1991.

6. <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
7. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. – М., 1986.
8. Игнатенко В.Н. Предупреждение рецидивной преступности среди несовершеннолетних: Учебное пособие. – М., 1987.
9. Карпачова Н.І. Стан дотримання захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К.: 2000. – 378 с.
10. Кримінологія і профілактика злочинів: Курс лекцій. Особлива частина / Під заг. ред. Джужи О.М. – Київ: НАВСУ, 2000. – 201 с.
11. Миньковский Г.М. Профилактика правонарушений среди молодежи. – Киев, 1985.
12. Мороз В.Ф. Делінквентність дітей до чотирнадцяти річного віку (кримінологічні проблеми): Дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.08. – Х., 1999. – 197 с.

Анотація

Куц І. Г. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх та заходи її попередження. – Стаття.

У статті здійснена спроба надати кримінологічну характеристику рецидивної злочинності серед неповнолітніх, розглянуті причини та умови, що спонукають неповнолітніх до вчинення протиправних діянь, підкреслена необхідність прийняття комплексних заходів із протидії злочинності неповнолітніх, використовуючи їх кримінологічну характеристику.

Ключові слова: рецидивна злочинність неповнолітніх; бездоглядність; безкарність; причини та умови; попередження злочинів; профілактика.

Аннотация

Куц И. Г. Криминалогическая характеристика рецидивной преступности среди несовершеннолетних и меры ее предупреждения. – Статья.

В статье предпринята попытка предоставить криминалогическая характеристика рецидивной преступности среди несовершеннолетних, рассмотрены причины и условия, побуждающие несовершеннолетних к совершению противоправных деяний, подчеркнута необходимость принятия комплексных мер по противодействию преступности несовершеннолетних, используя их криминалогическая характеристика.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних; безнадзорность; безнаказанность; мотивы и причины; предупреждение преступлений; профилактика.

Summary

Kuts I. H. Criminological characteristics of recurrent juvenile delinquency and measures for its prevention. – Article.

Some problems of crime of minors as one of the burning issues of our society are considered in the article. Several motives and the reasons of commission of public and dangerous acts of minors are also considered. Nowadays the most acute problem is a narcotization, alcoholization, prostitution and criminalization among minors. The author designated some problems in prevention of offenses of minors.

Key words: crime of minor, homelessness, impunity, motives and reasons, prevention of crime, preventive maintenance.